

İlham Qəhrəman

**DƏYİRMƏNİN
SU DƏRDİ**

BAYATILAR

BAKI - 2024

İlham Qəhrəman. Bayatılar

Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2024, 96 səh.

Redaktoru və ön sözün müəllifi:

İradə Musayeva

Filologiya elmləri doktoru

Mətn dizaynı: Rahilə Şamilqızı

Qapaq dizaynı: Rafael Qasım

Korrektor: Nigar İlhamqızı, *filoloq*

Qanun Nəşriyyatı

Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., 76

Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18

Mobil: (+994 55) 212-42-37

e-mail: info@qanun.az

www.qanun.az

www.fb.com/Qanunpublishing

www.instagram.com/Qanunpublishing

ISBN 978-9952-38-858-9

© İlham Qəhrəman, 2024

© Qanun Nəşriyyatı, 2024

Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir. Müəllif hüquqları qorunur.

“Dəyirmanın su dərdi” kitabında çağdaş Azərbaycan poeziyasının tanınmış simalarından biri olan İlham Qəhrəmanın son illərdə qələmə aldığı 275 bayatısı toplanmışdır. Cinas bayatılarının da yer aldığı kitab şairin poeziya sahəsində oxucularla on birinci görüşüdür. Bayatılar klassik ənənə üzrə – birinci misranın son hərfinə uyğun olaraq əlifba sırasıyla düzülmüşdür. Oxucu kitabda sevgi, ömür-gün və Qarabağ müharibəsindən bəhs edən bayatılarla tanış ola biləcək. Müəllif şifahi xalq ədəbiyyatımızın bayatı janrına xas olan dil yüyrəkliyini, lakonikliyi, az sözlə çox məna verməyi, forma və məzmun vəhdəti tələbini zərgər dəqiqliyi ilə gözləmiş, lirik şeirlərində olduğu kimi bayatılarında da obrazlı dilə sadıq qalmışdır. İlham Qəhrəman şeirdə sözlə fikrin şəklini çəkən şairdir. Hər bir bayatı aid olduğu mövzudan asılı olaraq göz önündə mənzərə yaradır, oxucusunu heyrətə qərq edir.

“Dəyirmanın su dərdi” folklor seriyasından şairin yeddinci kitabıdır.

Kitab geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ÖMRÜM BİR QƏMLİ BAYATI...

Türk folklorunda geniş yayılmış bayatı janrı müxtəlif zamanlarda həm də ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığında yeni məna və estetik çalarlar qazanıb. Aşıqlar, xalq şeiri üslubunda poeziya yaradan müəlliflər üçün bayatı rahat şəkildə özünüifadə imkanları ortaya qoyan forma kimi əvəz olunmazdır. Həyəcanlı, kədərli, sevgi və rıqqət dolu ovqatın ən tez və qısa yolla ifadəsi üçün bayatı daha əlverişli janr hesab edilə bilər.

Şah İsmayıl Xətayi, Əmani, Sarı Aşıq bayatıları həm məhəbbət motivi, həm ictimai məzmunu, həm də poetik çalarları ilə janrın ifadə imkanlarını açıb göstərə bilib. Bayatı obrazları, bu obrazların ruhi-mənəvi aləmi adətən o qədər qüvvətli olur ki, oxucu yaddaşında dərin iz buraxa bilir. Təsadüfi deyil ki, layla və oxşamalar, ağılar çox hallarda məhz bayatı məzmunu üzərində qurulur. Dərd, kədər, ayrılıqlarla bitən sevgilər, qürbət, Vətən həsrəti, doğmaların itki-

sindən yaranan niskil, haqsızlığa etiraz kimi motivlər də bayatı qəlibi, bayatı forma və texnikası tələb edir.

Klassiklərin, el şairləri – aşığıların bayatı yaradıcılığında ata-babalarımızın estetik duyumu, poetik təfəkkür modeli, dünyagörüş və intellekti, dünyanı fəlsəfi dərki, kədəri, gözəllikləri və sevgini, xoşbəxtliyi qavrama, yaşama fəhmi ilə tanış oluruq. Bayatı dünənimizin ən rəngli, ən asan yadda qalan şeir şəklidir.

Bəs bu gün bu janrı ədəbiyyatımızda kimlər yaşadır? Onun məna-məzmun, poetik ifadə imkanlarını inkişaf etdirərək gələcək nəsillərə ötürmək qayğısına kimlər qalır?

İlk növbədə ağıla İlham Qəhrəman gəlir. Sözdən ən son həddə qənaətlə istifadə etməyi bacaran, az sözə çox məna yerləşdirmək istedadı olan, şeir texnikasına məsuliyyətlə yanaşan müəlliflərdə bayatı yazmaq uğurlu olur. İlham Qəhrəman bayatı qafiyələnməsi (a-a-b-a) üçün əsas şərt olan gözlənilməz açılış məqamını həssaslıqla işləməyi bacarır. Ən gözəli də odur ki, xalq şeiri üslubunda Aşıq Qurbani, Molla Pənah Vaqif, Aşıq Ələsgər gözü və ruhu ilə detalları, incə gözəllikləri, həyatın, məişətin poetik məqamlarını cilalayıb əlaqələndirməyi ba-

carır. Kəlmələr bir-birinə qoşulmur, bir-birinə sarılır, bir-biri ilə qohum kimi qaynayıb-qarışır. Məsələn, mey-məzə, qız-kuzə, qızıl-gümüş, son-da göz önündə canlanan bəzəkli, qızıl-gümüşlü və kuzəli gözəl yar portreti...

*Mey məzəyə duranda,
Qız kuzəyə duranda.
Qızıl-gümüş sevinər
Yar bəzəyə duranda.*

Müəllif burada “duranda” kəlməsini yeni mənə çalarları ilə dolğunlaşdırıb. Məsələn, oxucu bu ifadəni şeirdə həm “qalxanda”, həm də “dayananda – söykənəndə” anlamında yoza, mənalandıra bilir.

*Yazdan gəlib göy dağa,
Heyran qalıb Göy dağa.
Göründün köks ötürdüm,
Necə boz dağ göy dağa.*

Bu batyatıda da məcazlar yenilənib, təzələnib və fərqli şəkildə ifadəsini tapıb. Yaz fəsli dağı elə gözəlləşdirib ki, Göylər belə ayağı altındakı dağa heyranlıqla baxır. Bu məqamda eyni situasiyalı başqa bənzətmə ortaya çıxır. Yar gözə görünməklə aşiq elə köks ötürür ki, həsəd obyektini

sevgili (göy, yaz bəzəkli dağ), aşıqın özü isə qışdan qalan solğun rəngli boz dağ mənzərəli olur.

Növbəti bayatıda aforizmləşmiş ifadə “*ürəyi gücə salma*” misrası olur. Xalq arasında zorla evləndirmək, zorla ərə vermək, məcburiyyətlə sevgi ortamı yaratmaq deyimləri şeirdə konkret şəkildə “ürəyi gücə salıb sıradan çıxarmaq” məntiqinə söykənir:

*Bir sallan, üç əs, alma,
Sallama küçə salma.
Sevgi könülsüz olmaz,
Ürəyi gücə salma.*

“Taylı tayını tapmasa, günü ah-vayla keçər” atalar sözünün ekvivalenti isə bu bayatıda qarşımıza çıxır:

*Qaş qara, tel çalam a,
Üz göstər maç alam a!
Rəbbim, duyğulu kəsi
Duyğusuzca calama!*

İfadələrin fonetik tərkibi ilə ustalıqla işləyən şair təkcə forma özəlliyini deyil, məna-məzmun, məntiq tamlığını da diqqətdə saxlaya bilir. Çox zaman həmin ifadələri yeni məzmununda təqdim

edir. Məsələn, “baş atmaq” aşağıdakı bayatıda “baş yastığa qoymaq” hətta “baş çəkmək”, “yoxlamaq” anlamlarına da yozula bilir.

*İş çatmayıb başa tam,
Ürək anam, baş atam.
Elə içimdən gəlir
Yar yanına baş atam.*

Bir az diqqət yetirsək, cinas yaratma və cinasdan istifadə ustalığını da görə bilərik. Ədəbiyyatımızda daha çox qoşmalarda izlədiyimiz cinaslılıq bayatılarda bir başqa xüsusiyyətdə ifadəsini tapır. Bayatı cinasları konkret mətn situasiyasında daha qabarıq şəkildə hiss edilir.

*Mən görən güldən ağlar,
Şeh düşər gül dan ağlar.
Gülü bəsləyən ölmüş,
Gül ağlar, güldan ağlar.*

İlham Qəhrəmanın bayatılarında təmiz bir təbiət, milli koloritli, nazlı-qəmzəli, saf üzlü, açıq sözlü gözəllər və aşıqlər var. Bəzən aşıqlərin uşaq kimi istəyi də olur. Məsələn, sevdiyi qızın buzdən sürüşüb yıxılması qorxusundan ondan qəflətən yapışması – arzusu kimi:

*Gəl dırmaş taxtapuşa,
Gör nə yığılıb qışa.
Buzda sürüşüb qorxa,
Nagah səndən yapışa.*

Lirik incəliklər silsiləsini həm mənə, həm də qafiyə əlvanlığı zənginləşdirir. Aşağıdakı bayatıda hicran – sonda “divar”, maneə, əngəl sözü, anlayışı ilə əvəzlənir. Ayrılığa yox, aradakı divara ağlamaq lazım olduğu bildirilir: “Divarı ağla!”

*Hicrana, ay qız, ağla,
Gizlində yalqız ağla.
Ortada divar var e –
Onu bir ağız ağla.*

Professor Asif Hacılı bayatı janrının potensial imkanlarını və Azərbaycan ədəbiyyatında tutduğu yeri dəqiqliklə ifadə edir. “Azərbaycan folklorunun ən qədim janrlarından olan bayatılar sadəlik və mürəkkəbliyin, aşkar və gizlinin, ilkinlik və çağdaşlığın qəribə vəhdətiylə müasir oxucunu heyrətə salır. Ancaq bu heyrətdən və bayatı müdrikliyinin ani dərkindən doğan hisslər ən munis duyğulardır. Bayatı təfsiri əslində mədəniyyət və dilimizin, özlüyümüzün dərkini deməkdir. Etnik

ruhumuzu yaşadan bayatılar buna görə milli filoloji fikri daim cəlb etmişdir” (Asif Hacı. Bayatı poetikası. Bakı, Elm, 2000, 162 s.s.3).

Bəzən çox yayılmış qafiyə çeşidi bu bayatılarda yeni poetik mühit yaradır. Məsələn, “qaya-haya-aya” sadə, işlək qafiyə modeli olsa da, mətndə yeni rəngdə görünür.

*Dağdan bir qaya düşüb,
Çobanlar haya düşüb.
Gecə ayamı baxdın,
İşığın aya düşüb?!*

Sinonimlik antitezalarla bir kiçik şeir parçasında “barışa bilir”. Yaxşı olmaq rəhmət qazandırır, ədəbli olmaq isə hörmət. Işıq və kölgə əks məfhumlar olsa da, biri digərindən (kölgə işıqdan) doğur. Həsrət sevginin düşmənidir, amma o da sevginin bəhəri, övladıdır. Əksliklərin vəhdəti – gecə-gündüz, xeyir-şər, sevinc-kədər kimi ziddiyyətli və əksmənalı məfhumlar sanki bir kökdən, bir başlanğıcdan meydana gəlir.

*Yaxşı rəhmətə səbəb,
Ədəb hörmətə səbəb.
İşıq kölgəni doğur,
Sevgi həsrətə səbəb.*

Bəzən də daşlaşmış, sabitləşmiş aforizmlərə sanki düzəliş edilir. Məsələn, “dərdini sazla anlatmaq” ifadəsi “Dərdimi çal ney ilə” ifadəsi ilə əvəzlənir. Son iki açılış misralarında isə (*Mənə dəymir, toxunmur, Yar can alır nə ilə?!*) sevginin insana fiziki təzyiq olmadan, ruhən öldürməsi həqiqətinin şeirini oxuyuruq.

Bu poeziyada sözlər səs oxşarlığına görə bəzən bir-birini tapıb tanıyır kimi görünür. Alleterasiyalar, assonanslar, səs təqlidləri, fonetik səviyyədə poetikləşir. Görəvə, girəvə, gir evə – necə həmahəng olub bayatı yaradacaq diqqət edək:

*Comərdi qoy görəvə,
Yada verməz girəvə.
Yar gözləmək də işdi –
Çıx eyvana, gir evə.*

İlham Qəhrəmanın poeziyasında, xüsusən də bayatılarında sufî, ilahi eşq yolçuluğunun istiqaməti, xətti görünür. Klassik ədiblərimizin əruzda göstərdiyi ustalığı (məsələn, Nəsiminin “*Al ilə ala gözlərin aldadıb aldı könlümü, Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alinə*” misralarında olduğu kimi) sözün səsləri, misranın kəlmələri ilə zərgər dəqiqliyi ilə işləmək qabiliyyətini onun yaradıcılığında da müşahidə edirik. Bəzən sufî, bəzən